

כ י ב ו ש ר ו ז י ש ץ'

היה ליל קיץ יפה, הלילה של 22 ביוני. כל העיירה היתה שקועה בשינה מתוקה, ולפתע הכל תעוררו בגלל רעש שנשמע מרחוק. הרעש קרב יותר ויותר. האנשים קופצים ממיטותיהם, יוצאים החוצה ומגלים שהרעש בא מלמעלה. שומעים בבירור שאלה מטוסים מפציצים כבדים. נשמע פיצוץ חזק – הם הפציצו את תחנת הרכבת. עכשיו כבר ידוע שאלה מטוסים גרמניים ואנו מבינים שפרצה מלחמה בין גרמניה לרוסיה. אבל איננו בטוחים עדיין אם הדבר נכון. חולפים לידינו חיילים רוסים ואנו שואלים אותם מה קרה. הם עונים בקצרה: "ווינא" (כלומר מלחמה). עכשיו ברור לכל ששוב ירד ענן שחור עלינו, היהודים.

לא עובר זמן רב ומופיע להק צפוף של מטוסים, כמובן גרמניים. הם מתחילים להפציץ את העיר והכל רצים כמו משוגעים ומחפשים מקום להסתתר בו. הם מנמיכים טוס ויורים מבעד החלונות אל תוך הבתים. הם אינם פוחדים מפני התנגדות סובייטית, כי ידוע להם שהחזית האוקראינים מכורה. שירות הביון הגרמני עובד כהלכה. הצבא הסובייטי נסוג. הם נופלים כמו זבובים בדרכים, בשדות, ביערות. ברוזישץ' עוברים גדודי צבא רוסי עם טנקים וכלי נשק כבדים, אך לא נופלת אף ירייה. הם נסוגים ומפנים את הדרך לגרמנים המתקדמים ללא הפרעה. הצבא הרוסי חייב לעבור את גשר העץ המפריד בין וולניאנקה לרוזישץ'. הם עולים על הגשר, ולפתע מגיע קצין רוסי גבוה ופוקד לפוצץ את הגשר. הגשר פוצץ ומאות חיילים נפלו אל תוך הנהר סְטֶר וטבעו יחד עם סוסיהם. מאוחר יותר נודע שהיה זה מרגל גרמני. על כל צעד ושעל נראים חיילים רוסים שוכבים מתבוססים בדמם, ואיש אינו שם את לבו אליהם.

הגרמנים כובשים את רוזישץ', אך אל וולניאנקה עדיין לא נכנסו. מגיעה פקודה מן המטה הרוסי לגלות התנגדות ומתחיל קרב עקוב מדם. מצדו האחד של הנהר סטר

מתרכזים הרוסים, ומצדו השני – הגרמנים. יורים ללא הפוגה והעיר הפכה למאכלת אש גדולה. אנשים בורחים אל הכפרים. אחוז קטן של יהודים בורח עם הרוסים לכיוון רוסיה. בלילה מאירים הגרמנים את השטח באלומות אור ומייד לאחר מכן פותחים באש. הם יורים על כל הסביבה ללא אבחנה. שבוע שלם נמשך הגהנום ולבסוף הרוסים נסוגים והגרמנים נכנסים לוולניאנקה. מסביב משתרע שקט ולאט-לאט אנשים מתחילים לצאת מן המחבואים וחוזרים לבתיהם.

בדרך אנו פוגשים את הגרמנים הראשונים. הם עוצרים אותנו ואומרים מייד: יהודים ארורים, בגלל היהודים פרצה המלחמה. אנחנו שותקים. הם מצווים עלינו, כלומר על כל היהודים מוולניאנקה, להתאסף בחצרה של נוסיה קרוכמל ולהתיישב במעגל. הציבו סביבנו משמר כבד. פניהם של השומרים משולהבים, עיניהם נוצצות באש כשל רוצחים, ולנוכח מראיהם בלבד אווזו בנו פחד מוות. אברהם מחלק החלב התיישב כנראה לא ישר, ואז ניגש אליו גרמני וסטר לו על פניו, עד שמפיו ניגר זרם דם. הילדים המבוהלים פרצו בבכי. הגרמנים ציוו להרגיע את הילדים, באיום שיהרגו את כולנו.

כך חלפו יום ולילה. למחרת שיחררו אותנו וציוו לחזור לבתינו. התפזרנו כל אחד לכיוון שלו. ליהודים רבים לא היה כבר בית לחזור אליו, הכל היה שרוף. הבית שלנו נשאר שלם, לכן לקחנו אלינו משפחה אחרת שביתה נשרף. רק עכשיו התחלנו לחשוב על משפחתנו אשר מצדו השני של הנהר סטר. יש לנו שם קרובים רבים, ובעיקר אחותי עם ילד קטן. איננו יודעים מה עלה בגורלם. להגיע לרוזישץ' קשה בגלל הגשר השרוף. כך עברו ימים אחדים מלאי מתח, עד שבוקר אחד אחותי הגיעה אלינו. היא שילמה לאחד משכניה האוקראינים כדי שיעביר אותה בסירה על פני הנהר, וכך באה אל וולניאנקה. היא סיפרה לנו חדשות רבות, והעיקרית שהיו שם עשרה קורבנות יהודים. הסיבה לכך: ליד ביתו של מנדל גרברסקי נמצא מוטל גרמני מת. הגרמנים נכנסו אל הבית, אך לא מצאו בו איש. אחר כך ירדו למרתף

ומצאו בו יהודים מסתתרים רבים, פקדו עליהם להסתדר בשתי שורות ופתחו ביריות. אחרי שהרגו את כל העומדים בשורה הראשונה, הגיע קצין וציווה להפסיק לירות. בין עשרת הנרצחים הראשונים היו סרוליק פישפּוֹדֶר, זוסיה קליימבורד (בנו של שלמה קליימבורד), בנו של מנדל גרברסקי (בעלה של דובה לוינגר), ועוד שבעה שאינני זוכרת את שמם. לא חלף זמן רב והגיעה בשורה שניה: בחורים יהודים שהיו מגויסים בצבא הרוסי עזבו את יחידותיהם ויצאו בדרכם הביתה. הם באו בלתי חמושים, את הנשק השליכו בדרך. כאשר עברו בכפר פּוֹז'אַרְק, יצא לקראתם גוי מתוך טחנת הקמח ואמר לגרמנים: הנה הולכים קומוניסטים. מייד כולם נורו למוות. ביניהם היה מוניה, בן נוסף של שלמה קליימבורד, ישיקה פליישר, אברהם בוימל, פייסי טֶפֶר, ועוד מספר בחורים צעירים. כל העיר מבכה את הנופלים.

בינתיים המצב נרגע, החזית התרחקה, אבל החיים שותקו. לפתע נעלמה השמחה, ניטלה העליצות של רוזישץ'. מדי פעם שוב הגיעו ידיעות על רציחת חיילים יהודים שהיו בדרכם הביתה, ביניהם ברל שרמן ואייזיק לרר. האוקראינים כמו נעורו לחיים והחלו להשתולל. בהמוניהם יצאו מכפריהם ובאו העירה, גזלו ושדדו רכוש יהודי, פרצו לחנויות ולבתים ולקחו מכל הבא ליד. הגרמנים הקימו משטרה אוקראינית, אליה התגייסו הפושעים האכזריים והמסוכנים ביותר. במיוחד הצטיינו במעשיהם הרצחניים חמשת האחים זענף מהכפר רודניא.

יום אחד פקדו הגרמנים על כל היהודים להתאסף על ההר ליד האנדרטה של יאן הקדוש (שאנחנו קראנו לו תיש). הם רוצים להקים "יודנראט" (מועצת היהודים), אשר תייצג את האינטרסים של היהודים כלפי השלטון הגרמני. הגרמנים מצווים על היהודים עצמם להרכיב רשימת מועמדים. נבחרו מאיר ספקטור, אברהם גֶלֶר (אשר היה אחר-כך היושב-ראש), זוסיה קליימבורד, דוד קליימבורד, ועוד אדם חמישי שאינני זוכרת את שמו. הגרמנים הם רוצחים מנוסים ויודעים שבסיועו של היודנראט יהיה להם קל יותר לבצע את משימותיהם

הנפשעות. הם מתחילים לפרסם הוראות שונות, והראשונה מהם: כל יהודי חייב לענוד על זרועו סרט לבן עם מגן-דוד כחול. כעבור זמן קצר בוטלה הוראה זו ובמקום הסרט הלבן יש להצמיד על החזה ועל הגב מגן-דוד צהוב. כעבור מספר שבועות שוב הוחלף מגן הדוד בטלוי צהוב עגול בולט במיוחד שאפשר יהיה להבחין בו מרחוק. נאסר על היהודים ללכת על המדרכה, לנסוע ברכבות, בקיצור - לא לחיות. אסור ליהודי למכור משהו תמורת תשלום ומתחילים חיים של חילופין. מוסרים ריהוט מהודר, חליפות טובות, תמורת כיכר לחם, כמה קילוגרמים של קמח ומעט תפוחי אדמה. האוקראינים באים חשבון עם היהודים על חטאים דמיוניים מלפני המלחמה, "בזמנים הטובים". כך קרה עם הרופא סאמשטיין. מגרמניה חזר אוקראיני בשם ליטקה אשר עבד בזמנו בחנות "באטא", והוציא את דוקטור סאמשטיין מביתו, הכניס אותו למכונת והסיע אותו לדרך קאפאצ'ובקה. שם ציווה עליו לצאת, להתפשט וירה בו למוות. את גופתו העירומה כיסה בערימת קש ואת בגדיו הביא לאשתו של ד"ר סאמשטיין. "התנקמתי בבעלך על מעשיו" - אמר לה. האשה יצאה מדעתה. היו עוד מקרים רבים כאלה. כך קרה גם עם הצלם קופלמן מרחוב ז'לאבובה. היה שם מחסן מלא של נשק סובייטי. ערב אחד האוקראינים פוצצו את מחסן הנשק והכל נשרף. הגרמנים חיפשו את האשמים ומישהו הצביע על קופלמן. הצלם הובא אל המפקדה הגרמנית, שם פסק-דינו היה כבר חתום. קשרו אותו אל רגלו של סוס, איש ס.ס. עלה על הסוס ופתח בדהירה מטורפת. גופו של קופלמן נגרר אחריו עד שנקרע לגזרים ודמו נשפך לכל אורך הכביש הראשי של רוזישץ'.

במהרה הגיע תורן של האקציות נגד היהודים. הגרמנים תפסו צעירים רבים בטענה שזקוקים להם לעבודה. לאמיתו של דבר הם הובלו את מחוץ לעיר ושם נורו למוות. גברים רבים ברחו לכפרים, אחרים התקינו מחבואים בבתיים. ברחוב לא נראו גברים יהודים צעירים, אלא זקנים בלבד. משחק חדש של השוטרים

האוקראינים: הם מתהלכים ברחוב עם סכינים קהים וחותכים את זקניהם של יהודים קשישים. הכאב הוא ללא נשוא, אבל הם סובלים ושותקים, כדי למנוע תענוג מן הגויים.

שלוש אקציות גדולות התקיימו בעירנו. הגרמנים אמרו שלוקחים את היהודים לעבודה, אבל אנחנו ידענו את האמת. באחת האקציות הגרמנים נכנסו לביתה של קוקל ווקסמן ודרשו שהיא תמסור לידיהם את בעלה. אחרי שטענה כי אינה יודעת היכן הוא נמצא, לקחו אותה במקומו וירו בה יחד עם כל הגברים האחרים. דם יהודי נשפך כמים. נלקחו מהיהודים כל הפרוות והבגדים החמים ונשלחו לחזית לחיילים הגרמנים הקופאים מקור. היודנאט קיבל פקודה לקחת מהיהודים כל הפרוות, אפילו צווארונים. פקידי היודנראט התרוצצו בין הבתים ולקחו הכל - מעילי פרווה, צווארונים, והכל הובא אל יודנראט. לשם אמורים לבוא גרמנים ולקחת הכל. אברהם גלר ביקש לשמור כמה פרוות טובות, למקרה שאולי יביאו תועלת. אחד מחברי היודנראט, דוד קליימבורד התנגד לכך. הוא טען שהם לוקחים זאת מאחיהם ושומרים לעצמם. הם לא ענו לו, אבל מייד אחר-כך חשבו על תחבולה כלשהי כיצד להיפטר מדוד קליימבורד. אכן, באקציה הבאה מסרו אותו לידי הגרמנים. כולם ידעו על כך, אך היו נאלצים לשתוק.

נערות יהודיות נשלחו לעבודה קשה. מי שהיה בידו כסף הצליח לשחד את המשטרה האוקראינית ולהשתחרר. אותי שלחו לעבודה בכל יום, מתוך כעס שאנו מחביאים את אבא. המפקד חיפש כל הזמן כיצד להתנקם בנו. אבא נמצא כל הזמן בכפרים ועבד שם אצל גויים, ותמורת עבודתו נתנו לו מצרכי מזון אותם שלח הביתה. הדבר נודע למפקד, וכאשר הגיע איכר והביא לנו מצרכי מזון, החרים אותם אצלנו. אלי שלח נער, שהיה חברי ללימודים בבית הספר, כדי שיקח אותי כל יום לעבודה. הייתי כבר כל כך עייפה מהעבודה, שבקושי סחבתי את רגליי.

ביום שישי אחד הגיע שוטר לקחת אותי לעבודה; אמא שלי עמדה בדיוק ליד התנור והוציאה ממנו כיכרות לחם שאפתה. הוא שאל אותה: איפה פוליה? והיא ענתה: היום פוליה לא תלך לעבודה. על כך הוא הצליף בשוטו על ראשה של אמא. אמא לא חשבה הרבה, הרימה את הרֹדֶה והחלה להכות אותנו. אני הייתי בדיוק בחדר הסמוך ויצאתי במהירות כדי לעזור לאמי. השוטר נסוג ורצה לברוח, אבל שתינו הנחתנו עליו מכות טובות, ולאחר מכן שחררנו אותו. הוא פנה ישר למפקד. ידענו מראש שהעניין הזה לא יעבור לנו חלק. ואכן, לא לקח הרבה זמן והופיע המפקד עצמו והחל להכות את אמא, תפס את שערותיה והטיח את ראשה בקיר. חשתי שהוא רוצה להרוג אותה. חיפשתי מוצא, ואז נזכרתי שישנו בעיר קומיסאר. גרמני שיחסיו עם היהודים היו תקינים. אמרתי למפקד: אני רצה אל הקומיסאר! ברגע שהוא שמע זאת – עזב את אמי. בכל זאת לא יכולנו לסלוח לו והלכנו אל הקומיסאר. הוא קיבל אותנו יפה, ואחרי שסיפרנו לו את מה קרה, שלח מישהו להביא את המפקד. אחרי כמה הצלפות בשוט אמר לו: אני מבקש שדבר כזה לא יישנה. אבל כהונתו של הקומיסאר בעירנו לא נמשכה זמן רב. חיינו בפחד מתמיד. בכל פעם שחלפה מכונית גרמנית, חשבנו שמתכננים אקציה חדשה, ומיד כל הגברים היהודים נעלמו. כל אחד הסתתר במחבוא כלשהו. השקט נמשך כמה שבועות.

ביום שישי אחד, בבוקר, ראינו לפתע כי לוולניאנקה מתקרבות כמה מכוניות משא גרמניות. היה לנו ברור שמתכננים אקציה חדשה, הפעם נגד יהודי וולניאנקה. הגברים התחילו לברוח העירה. אבי כרגיל היה בכפר, אבל ידענו כי לקראת שבת הוא אמור לחזור הביתה. היינו אחוזי פחד. בשעה 12 אחותי הצעירה הלכה לכפר להודיע לאבא שלא יחזור הביתה וישאר בעיר. היא חיכתה עד שיסיים את עבודתו והלכה יחד אתו העירה. כאשר הלכו שניהם בדרך קאפאצ'ובקה, באה לקראתם גויה ומיד הכירה שאבי יהודי. היא ניגשה אליו

ואמרה שיחזור לכפר, כי ברחובות העיר נשפך דם יהודי. אבא לא האמין לה, אבל היא נפלה לרגליו והחלה להתחנן שיחזור לכפר. הוא עדיין לא האמין לה והמשיך ללכת. אחרי שעבר כמה צעדים חלף לידו משוריין גרמני. אבא עוד הספיק לקפוץ לתעלה שליד הדרך ולהסתתר. משם ראה כיצד מובילים יהודים, ואז חזר אל הכפר. במשך שבועות ארוכים לא ראינו אותו. אבל מה רבה היתה אכזבתנו, כאשר ראינו שתפסו את היהודים לא במכוניות שבאו אל וולניאנקה, אלא בעיר עצמה. היהודים ציפו לאקציה בוולניאנקה, לכן ברחו העירה. כך היה לגרמנים קל יותר לבצע את עבודתם הנפשעת בתוך העיר.

שוב השתרר שקט למשך כמה שבועות. אבל אנחנו יודעים שהמצב הזה לא יימשך זמן רב. בתקופת השקט היחסי הגרמנים פירסמו פקודות שונות. הם דרשו מכוונות-תפירה, זהב, כסף וכדומה. היכו ביהודים על כל צעד ושעל. ילד אוקראיני קטן יכול היה להכות ללא הפרעה גיבור יהודי חזק ביותר. אסור היה להתנגד. ירקו ליהודים בפנים, שלחו אותם לעבודות הקשות ביותר בכבישים. כל הדרכים היו פקוקות בטנקים רוסיים, אז רתמו את היהודים לטנקים והם היו חייבים לפנות אותם מהדרך. במו עיניי ראיתי כיצד רתמו שני יהודים למחרשה ואילצו אותם לחרוש את שדות האיכרים הגויים. אני נזכרת שבאה פקודה שזקוקים ליהודים לעבודה בגרמניה, אז המשטרה האוקראינית חטפה יהודים. יהודים צעירים לא נמצאו, בבתים נותרו רק זקנים מעטים. אצל וולוול בָּרָז התגורר יהודי זקן, אולי בן תשעים. אוקראיני הוציא אותו מביתו והוביל אותו לנקודת הריכוז. היהודי בקושי היה מסוגל ללכת, אבל הרוצח דחף אותו בעזרת הרובה. אני עמדתי בחלון וראיתי את כל המחזה. לפתע היהודי התמוטט ונפל ולא היה מסוגל לקום. הרוצח הרים אותו וציווה עליו להמשיך ללכת.

בעליית הגג שלנו התחבא זלמן עסיקמאכר ועוד נער מסלוצק בשם חיים גלמן. בעליית הגג היה חם מאוד וזלמן הוציא את רגליו מבעד הפתח בעליית הגג

וישב כך. לפתע נפתחה הדלת ונכנס אוקראיני. כאשר הבחין ביהודי, משך אותו למטה והוביל אותו החוצה תחת מטר של מכות. הנער נשאר בעליית הגג. ביום ההוא נתפסו 300 יהודים זקנים והוחזקו במתבן עד הלילה. בערב הגיע קצין גרמני והודיע שהיהודים חופשיים. הוא אמר שקיבל פקודה מהשלטונות שבינתיים היהודים אינם נחוצים. זאת היתה תרמית, שמטרתה לתפוס מאוחר יותר יהודים צעירים. עד להקמת הגטו חווינו שלוש אקציות שבהן ניספו הבנים הטובים ביותר של עירנו. הימים חלפו בעצלתיים עד שהגיע החודש מרץ.

ה ג ט ו

החורף היה קר במיוחד. הגויים פחדו להביא משהו העירה, ובמיוחד עצים להסקה שהיו יקרים מאוד. אנשים רבים התנפחו בבתיהם מחמת הקור. ביום חורפי כזה בא אלינו פולני וביקש אותי שאבוא לכפר שלהם לסרוג סוודרים למשפחתו, והבטיח שישלם לי טוב. דרשתי ממנו עצים וקמח, והוא הבטיח לתת לי. נסעתי אתו לכפר וחיכתה לי שם עבודה רבה. כתבתי לאחותי וביקשתיה שתבוא לעזור לי. היא היתה אמורה לבוא ביום חמישי, אבל היא לא הגיעה. מייד הבנתי שקרה משהו. ביום שישי בבוקר אמרתי לבעל-הבית שלי שאני רוצה לנסוע הביתה. הוא ניסה לשכנע אותי שאשאר, אבל אני עמדתי על כך שאני רוצה לנסוע. לבסוף הוא נכנע, העמיס עגלה מלאה במצרכי מזון ויצאנו לדרך. ברגע שיצאנו בא לקראתנו פולני ופנה אליו: מרקובסקי, לאן אתה מוביל את היהודיה? תשאיר אותה אצלך. אבל אני לא רציתי לשמוע שום דבר וביקשתי אותו לזרוז את הסוס. כאשר הגענו לוולניאנקה, אמרו לי שיהודי וולניאנקה יושבים עדיין במקומם. רצתי מהר הביתה – בבית יום-כיפור. כולם בוכים, כל אחד עומד עם החבילה שלו

ומחכה לפקודה. ארזתי לי במהירות צרור ועמדתי יחד עם כולם. הגרמנים ציוו על כל אחד לקחת לא יותר מחבילה אחת. מובן שאת רוב החפצים חילקנו בין השכנים הנוצרים. עמדנו ליד החלון וחיכינו. לעינינו נתגלתה תמונה עצובה: אוקראינים ופולנים עוברים ברחוב, מי ברגל ומי בעגלה וכולם עמוסים ברכוש יהודי. הלב נקרע למראה הזה. הם עברו לידנו וצעקו: אתם רואים, זכינו לנקמה ביהודים. היהודים מצצו את דמנו, ועכשיו אנחנו לוקחים זאת מהם. כעבור זמן קצר הופיעו שוטרים אוקראינים וגירשו אותנו החוצה. קשה היה לעזוב את הבית. הכל בכו, נישקו את הקירות ואת הרצפה. בדרך פגשנו את כל יהודי וולניאנקה. עברנו על גבי הנהר הקפוא והשפתיים לחשו תפילה לאלוהים ובקשה שיקרה נס והקרח יישבר, והנהר יבלע אותנו. אבל הנס לא קרה. התקדמנו לאט לכיוון ההר. שם החליטו להקים את הגטו. הגענו עד לגשרון, עליו עמדו שומרים וציוו עלינו לפתוח את החבילות. מה שמצא חן בעיניהם הם לקחו לעצמם, ובנוסף הנחיתו עלינו כמה מלקות במגלב. יחד אתנו הלכה אשה צעירה שדחפה עגלה עם ילד קטן בן כמה חודשים. הם החלו לחפש בעגלה ומצאו שם שעון זהב; לקחו את השעון ואת העגלה עם הילד השליכו למטה מן הגשר. כך עשו גם עם הילד של אחותי ועם עוד עשרות ילדים. לילדים לא קרה דבר, כי למטה היה חול רך, והילדים נפלו לתוך החול.

במהרה נסגר הגטו מכל הצדדים. הצפיפות היתה כל כך רבה שבחדר אחד התגוררו שלוש-ארבע משפחות. הוחל בהכנת דרגשים מקרשים, בני כמה קומות. אנחנו היינו משפחה מאושרת, כי תפסנו לעצמנו מטבח קטן ורק אנחנו התמקמנו בו. אבל גם משפחתנו מנתה 11 איש. התחילו צרות חדשות. ראשית כל הלכלוך. בצפיפות כזאת היה בלתי אפשרי להקפיד על הניקיון, וגם סבלנו רעב (בגלל זה התרבו הכינים). מובן שבתנאים כאלה אי אפשר היה לחיות בשלום, פרצו מריבות וקטטות. אחד לא היה מסוגל לסבול את השני.

הגטו היה נעול, כלומר מוקף בגדר-תיל, והיתה רק כניסה אחת אליו – דרך הגשרון, שעליו תמיד ניצבו שומרים. אחרי סגירת הגטו הקימו הגרמנים משטרה יהודית. הם ידעו שבעזרת שוטרים יהודים יהיה להם קל יותר לבצע את פשעיהם. למשטרה לקחו רק בחורים צעירים. כפי שזכור לי שירתו במשטרה זלמן שפירא, יענקל ווקסמן, מישקה מרמור, יענקל זאלץ, פליט מפולין בשם קייזמן, יוסף ארליכרכט, שהיה השוטר הגרוע ביותר, ועוד אחדים. לתפקיד מפקד המשטרה נבחר יהודי צ'כי בְּרוֹנֶר. הוא היה מכר טוב שלנו. הוא היכה את היהודים לא פחות מהאוקראינים. מראהו היה כשל איש ס.ס. גרמני.

מיד אורגן מטבח משותף. קיבלנו 100 גרם לחם ליום וקצת מרק מורכב מקצת מים עם כמה קליפות תפוחי אדמה. כמובן שמאוכל כזה אי אפשר היה להתקיים, אך כפי שאומר הפתגם: "מצוקה שוברת ברזל"; יהודי הגטו לא רצו לגוות ברעב, לכן היו חותכים את גדר התיל ויוצאים לכפרים אל איכרים מכרים כדי להחליף את בגדיהם האחרונים ללחם או לתפוחי אדמה. אחרי סגירת הגטו גילינו שיש מחסור במלח, וללא מלח קשה לחיות. דודי שלמה מלמד נזכר שהשאיר בביתו שק מלח. ביתו היה מרוחק כמאה מטר מן הגטו, בדיוק מול המחלבה. הוא שיכנע את אשתו ואת השכן משה שוורץ שיתחמקו מהגטו ויביאו קצת מלח. אחרי שהשלושה עברו את הגשרון, הגיע במכוניתנו אל המחלבה המפקד הגרמני והבחין בהם. הוא לא התיר להם לחזור, לקח אותם אתו ומסרם לידי המשטרה האוקראינית. השוטרים האוקראינים שמחו למציאה שנפלה לידיהם, השליכו אותם אל תא חשוך והחלו לענות אותם. יהודים רבים שהיו מועסקים במשטרה בעבודות שונות - במטבח, בניקוי בתי-השימוש, ועוד, היו עדים לעינויים האלה. כאשר הפועלים חזרו לגטו, סיפוריהם כיצד מענים את שלמה, את אשתו ואת משה שוורץ עשויים היו לזעזע אבן. שלושת האומללים ביקשו שימיתו אותם ובלבד שישתחררו מהעינויים. אבל זה היה בעיני הרוצחים עונש קל מדי. כעבור

שלושה ימים הוציאו אותם להורג ביריות. כאשר הובילו אותם לאורך הרחוב בגטו מוטלים על מזחלות, אי אפשר היה להכיר אותם. ראשו של שלמה היה מנופץ, עיניה של אשתו נוקרו, ואת משה אפשר היה להכיר רק לפי בגדיו. שלמה היה עדיין בחיים. הובילו אותם אל בית-הקברות. שלמה פתח את פיו וביקש מים. אוקראיני הביא לו מים והוא לגם. השליכו אותם לשלושה בורות שהיו מוכנים מראש. שלמה נקבר בעודו בחיים. מאוחר יותר היו קורבנות נוספים כאלה. 12 נשים נתפסו מחוץ לגטו ונורו למוות. הוציאו את מוטל וורבה וחייט אחד ועינו אותם, עד שהם עצמם ביקשו שיירו בהם. הרוצחים האוקראינים כך עינו את קורבנותיהם, עד שאחרי מותם אי אפשר היה להכיר אותם.

בכל יום נלקחו יהודים לעבודות שונות – בשדות, בכבישים, בחפירת בורות ובפירוק בתי יהודים. היו יהודים שקנו להם מקומות עבודה קבועים. אלה היו מאושרים, היה להם אוכל לשובע והם עוד עסקו במסחר אחרי שהכניסו לגטו מצרכים שונים ומכרו אותם ליהודים תמורת דברי ערך. בגטו כל אחד חי לעצמו ושמר על עורו. היו שגוו ברעב ואיש לא הציע להם כף מרק. במו עיני ראיתי כיצד אשה ושלוש בנותיה הגדולות הפקירו את האב ולא נתנו לו פרוסת לחם עד שנפך את נשמתו. הם גרו בבית בו אנחנו גרנו. האב התחנן לפרוסת לחם, הן גירשו אותו מהבית והוא נעלם. כעבור כמה ימים עליתי לעליית הגג לתלות כביסה ושם מצאתי אותו מת. הוא מת מרעב. היו הרבה מקרים כאלה. היו גם אנשים ששמרו לעצמם זהב וילדיהם מתו מרעב.

היהודים אשר יצאו לעבודה בכפרים היו מאושרים. שם החליפו אצל האיכרים חפצים שונים במזון. לעבודה היו מובילים אותם שוטרים יהודים. כאשר הלכו לעבודה לכפר מסוים בו היו להם גויים מכרים, החליפו את השוטר היהודי, כדי שירשה להם להצטרף ולצאת לאותו הכפר. היו כאלה שהיו מרשים, אך היו גם אחרים אשר בשום אופן לא איפשרו להצטרף. הם שירתו בנאמנות את הרוצחים

הגרמנים. זכור לי מקרה כאשר נדרשו עובדים לכפר טאפילנה, כדי ליישר שם את הדרכים. לנו היו בכפר הזה אוקראינים מכרים רבים. לעבודה הוביל השוטר יוסף ארליגרכט. ניגשתי אליו וביקשתי שירשה לי להצטרף לעבודה לקבוצה היוצאת לכפר הזה. הוא לא הסכים, אז יצאה מן השורה אשה מכרה שלי והודיעה שהיא מוסרת לי את מקומה. אבל יוסף ארליגרכט רצה להראות שהוא השולט עלינו והחליט לא לקחת אותי. הוא חשב שבכך ישא חן בעיני הגרמנים וזה יציל אותו ממוות. למרות זאת נדחפתי בכוח לשורה, אך הוא שלף אותי משם בתוספת כמה הצלפות בשוט הגומי שלו. בעת ההיא מנתה משפחתנו 11 נפשות (לאחותי הגדולה היה ילד קטן וגם חמותה התגוררה אתנו). מצבנו נעשה גרוע מיום ליום. המלאי הצנוע של מצרכי המזון כמעט אזל. אני הייתי אז הכי מבוגרת בבית. את אבא פחדנו לשלוח, כך שאני הייתי חייבת לדאוג לפרנסת המשפחה. בגלל זה הייתי מוכרחה ללכת לכפר הזה להשיג מצרכים. אבל יוסף ארליגרכט העדיף שנמות מרעב ובלבד שלא ישנה את החלטתו.

נשים ונערות יהודיות רבות קיבלו מכות מידי השוטרים יהודים. היו גם שוטרים שלא הרביצו, ביניהם היו יענקל ווקסמן, מישקה מארמור, יענקל זאלץ, ועוד כמה אחרים. גם זלמן שפירא היה מכה, אבל במיוחד הצטיין בכך המפקד היהודי ברונר. למרות שהיה ידיד שלנו, אמרתי תמיד: הלוואי שהכדור הראשון יפגע בברונר. ואכן, הוא נהרג לפני כל היהודים.

נכנסנו לגטו בחורף. הקור היה ללא נשוא, ולא היו לנו עצים להסקה. יהודים רבים הלכו לבית הקברות לחתוך עצים. אני ואבא היינו קמים לפנות בוקר וגם אנו יצאנו בדרכים עקיפות להביא עצים מבית הקברות. היתה זאת עבודה לא קלה. העצים היו קפואים והיה קשה לנסר אותם. עם כל חריקה של העץ היה נדמה שהמתים נאנחים. חתכתי, בכיתי ורעדתי מפחד. חשבתי: עד לאן הגענו? אחרי שניסרנו שניים-שלושה עצים סחבנו אותם אל הגטו דרך השדות. קרה גם שאחרי

שעבדנו כל כך קשה הבחינו בנו, ואז היינו נאלצים לעזוב הכל ולרוץ מהר בחזרה לגטו. אפילו ילד גוי קטן היה מסוגל לקחת מאתנו את כל העצים. וכך בתוך זמן קצר לא נותר בבית העלמין אף עץ אחד. פעם אחת, לפנות בוקר, חמק אבא מהגטו ופנה אל הכפר טאפילנה בתקווה שימצא שם עבודה וירוויח משהו. היתה לו שם עבודה רבה. הוא עבר מאוקראיני אחד אל משנהו כדי לתקן משהו, ושם בא לקראתם טנק מלא גרמנים. הם הכירו אותו וקראו: "יודה!" קשרו אותו אל הטנק וגררו אותו לקופיץ כדי לירות בו. על כך נודע לראש הכפר טאפילנה, והוא רץ אחרי הגרמנים וביקש אותם שישחררו את היהודי. הפעם הם היו בעלי מצפון ושיחררו את אבי. אבל שמחתנו לא נמשכה זמן רב. שבועיים לפני פסח הגיעה פקודה שדרושים 150 יהודים לעבודה, והחלה חטיפה. מן הגטו הסגור לא היה לאן לברוח, וכל אחר התקין לו מחבוא בבית. הרוצחים האוקראינים היו באים עם כלבי גישוש והוציאו יהודים רבים ממקומות המסתור. באקציה הזאת נתפס אבי. אנשי הס.ס. הובילו את היהודים לעבודה בלוצק. נשים וילדים רבים רצו בעקבות המובלים, וגם אני ביניהם. כולנו בכינו, כי ידענו ששוב לא נראה עוד את יקירינו. אחד מאנשי הס.ס. שרכב על סוסו, סובב את סוסו ודהר ישר עלינו. התחלנו לברות ונכנסנו לתוך בית, אז הוא חדר עם סוסו אל הבית. התחלנו לצרוח בקולי קולות, אשה אחת התעלפה. הגרמני פרץ בצחוק רם, הסתובב והסתלק מן המקום. המשחק הזה מאוד מצא חן בעיניו.

המפקד היהודי ברונר נסע בכל יום ללוצק אל המפקד הראשי, ודרש שישחררו את אבי, והוא הבטיחו לו. כך חלפו כמה שבועות. באחד מימי חמישי ברונר חזר מלוצק ואמר שלמחרת יביא את אבי. ביום שישי הוא נסע להביא את אבא, אבל במקומו הביא את הידיעה שמבין 150 היהודים שנתפסו בחרו את המבוגרים שהיו בני מעל גיל חמישים והצעירים מתחת לשש עשרה והוציאו אותם להורג. ביניהם היה גם אבא שלי.

כפי שכתבתי קודם, את ברונר הרגו לפני כל האחרים. וזה היה כך: הגיעה פקודה מטעם המפקדה הגרמנית שהיהודים חייבים לתת קילו זהב כדמי כופר. היודנראט התנגד לכך בטענה שליהודים בגטו לא נשאר כסף וזהב. הגרמנים לקחו חמישה יהודים כבני ערובה, וטענו שאם לא יקבלו את הזהב הנדרש – כל החמישה יוצאו להורג. בתוך החמישה היה מאיר ספקטור, המפקד ברונר, שוטר אחד, ועוד שני יהודים. כלאו אותם במרתף. המשטרה היהודית החלה להתרוצץ בין הבתים כדי לאסוף את הזהב, והתברר שבידי היהודים היה עוד הרבה זהב. הם אספו יותר משני קילו זהב והביאו זאת למפקד הגרמני. הוא לקח את הזהב ובכל זאת ציווה לירות למוות בכל החמישה, בטענה שרימו אותו.

בכל יום הגרמנים המציאו דברים חדשים, ובכל יום נפלו יהודים. דבר מזעזע התרחש עם אשה אחת מהעיר רובנה. שם משפחתה היה פינקלשטיין והיא היתה מורה בבית ספר "תרבות" ברובנה. בשעת האקציה ברובנה האשה ברחה מהגטו. היא רצה בכיוון בלתי ידוע לה, ולפתע הבחינה ברכבת, עלתה עליה ונסעה בלי לדעת לאן. כך הגיעה לרוזישץ'. כאשר הרכבת נסעה על גשר הברזל, הגרמנים הבחינו בה והשליכו אותה מהרכבת ישר אל תוך הנהר סטר. היה זה בתקופת הפסח, בעת שהקרח נמס ומתחיל להיסדק. האשה נפלה על גוש קרח והזרם נשא אותה לכיוון העיר. כאשר הגיעה עד וולניאנקה, הבחינה ביצחק זילברברג אשר עבד מחוץ לגטו. הוא הבין שזאת אשה יהודיה והודיע על כך ליהודים האחרים שעבדו על גשר העץ. במאמץ רב הם גררו את גוש הקרח אל החוף, הורידו את האשה והביאו אותה לגטו. היא היתה מעולפת וידה אחת היתה שבורה. בגטו היא קיבלה עזרה רפואית והתאוששה, אבל למרבה הצער, עקב הפחד יצאה מדעתה. סגרו אותה בחדרון קטן. היא לא דיברה, רק השמיעה זעקות פרא שזיעזעו את כל הגטו. הגרמנים שנכנסו לגטו שמעו את הקולות הפראיים שלה, הוציאו אותה וירו בה.

אם לא די היה לנו ברוזישץ' ברוצחים מקומיים, אז נוספו עליהם רוצחים שונים מהסביבה. למשל, בכפר בְּרֶזְלוֹפָה, בו עבדו יהודים, היה מפקד גרמני שהיה כמו היטלר מספר שתיים. היו לידו שני שבויים רוסים ופולני אחד בשם יאבורסקי, שקראנו להם "התליינים". בעת שהתליינים היו נוסעים ברחובות הגטו, כל הגטו קפא מרוב פחד. הם היו "אורחים" קבועים בדרך קאפאצ'ובקה בה עבדו יהודים, ובכל ביקור אהבו להשתעשע עם "היהודים מלאי כינים" כפי שכינו אותנו. פעם, בעת שעבדתי בקאפאצ'ובקה בפירוק בתי יהודים, הגיע יאבורסקי. הוא עצר את הכרכרה שלו וירד כדי לראות כיצד היהודים עובדים. חיפשנו מקומות להסתתר מפניו, אבל לדאבונו לא מצאנו. הוא היה גבוה ובריא בשר, בן 27 או 28, ובעיניו בערה השנאה. הוא ניגש אל יהודי קשיש ותשוש המכונה "קאטְדֶרֶה" והנחית עליו מהלומה. היהודי נפל והרוצח החל לרקד עליו. חשתי שהלב מתפוצץ בקרבי ופתחתי בריצה. אחרי רצה הודל גובר. הגענו לחצר של הבית בו התגורר קומיסאר גרמני, אשר לא שנא יהודים. כאשר הבחין בנו, ציווה על הטבחית היהודיה שלו לתת לנו לאכול. הוא ביקש שנישאר אצלו עד שהיהודים יסיימו את העבודה.

היו עוד מקרים דומים. פעם, כאשר היהודים עבדו על הכביש בטאפילנה, עברו שם שני התליינים הרוסים. בין העובדים היו אב ובנו. הרוצחים החליטו להשתעשע בהם. תחילה תפסו את האב, ציוו עליו להחזיק את בנו, והחלו להכות את הבן עד שהתמוטט והתעלף. אחרי שהשיבו את נפשו, חזרו על "המשחק" במהופך. הפעם היה על הבן לאחוז באביו והיכו את האב. איש לא ניסה להתנגד להם.

הגיטו היה כמו כלא של נידונים למוות, הממתינים לסופם. הלכלוך, הרעב והצפיפות היו ללא נשוא. כאשר מישהו נפטר בגטו, כל האחרים קינאו בו. כך זה נמשך עד לספטמבר 1942. שמענו שבעיירות הסמוכות חוסלו הגטאות, וחשנו שגם תורנו מתקרב. איש לא ניסה לברוח ליערות. אני במקרה יצאתי מן הגטו שבוע וחצי לפני החיסול. אשה פולניה מוואלְרִיאַנובקה הוציאה אותי מהגטו, כדי שאסרוג

בשבילה סוודרים. יצאתי בלי חשק רב, אבל הרעב בבית אילץ אותי ללכת. ידעתי שבהיותי בחוץ אוכל לשלוח מצרכי מזון למשפחתי. אבל לצערי זה לא נמשך זמן רב. כעבור שבוע וחצי, ביום שישי בלילה, הגיעה אלי הבשורה שכל הגטו מוקף באנשי ס.ס. ובמשטרה אוקראינית. כל היהודים רוכזו ליד היודנראט. הם ישבו שם כל הלילה ובשבת בבוקר התחיל החיסול. הדבר נמשך יומיים. אני בזמן הזה ישבתי בין השיחים בצדו השני של הנהר סטר. שמעתי את טרטור המכוניות, את בכי הילדים ואת היריות; ידעתי ששם, מעבר הנהר, נופלים כל היקרים שלי. לא הזלתי דמעה. מרוב כאב לבי הפך לאבן. בכך הסתיים פרק רוזישץ' ונפתח בשבילי הפרק של נע-ונד.